

Loppukahdennus, ei »alkukahdennus»

Prof. Penttilä ei näy ottaneen huomioon, että *kahdentaa*-tyyppisten, lisäämistä tai poistamista merkitsevien *-nta*-verbien *-us*-johtimisilla nomen acti -johdoksilla on kahdenlaisia merkityksiä: ne tarkoittavat toisinaan sitä mikä lisätään tai poistetaan (merkitys a), toisinaan sitä mikä syntyy, kun lisäys tai poisto tehdään (merkitys b). Esim. *vähennys* esiintyy tavallisesti a-tyyppisessä merkityksessä (Vähennys verotuksessa on 100 mk), *kavennus* joko a- tai b-tyyppisessä (a: Kutimen kavennus on 15 silmukkaa, b: Kutimessa on tällä kohtaa kavennus), valokuvan *pienennys* (nykyään tosin tav. *pienennös*) vain b-tyyppisessä. Sama koskee *kahdentua*-tyyppisten intransitiivien *-ma*-johdoksia. Vokaalin *pidentymä* (Illatiivin päätteenä on vartalovokaalin *pidentymä* + *-n*) on tyyppiä a, sen sijaan vaikkapa keuhkojen *laajentuma* tai joen *kaventuma* tyyppiä b.

Kun ehdotin termiä *loppukahdennus*, tarkoituksenani oli antaa teoreettisesti moitteeton ja pedagogisesti selkeä nimitys sille morfofoneemille, joka esiintyy eräiden sananmuotojen lopussa ja realisoituu konsonanttialkuisen sanan edes-

sä alkukonsonantin kahdennuksena eli kahdentumana (merkitys a: ts. se mikä alkukonsonanttiin on lisättävä, jotta syntyisi »kahdennus» merkityksessä b). Juuri tätä morfofoneemiamahan myös »aspiraatiolla», »loppuhenkilöllä» ja »jäännösloppukkeella» on yleisesti tarkoitettu — ainakin olisi pitänyt tarkoittaa, vaikka sekaannusta on syntynyt sekä itse nimitysten että kyseisen morfofoneemin merkinä käytetyn apostrofin takia. (Usein kai on käsitetty niin, että varsinainen »aspiraatio» onkin vain apostrofin kuvaama, tauon- ja vokaalinetiseksi ajateltu laryngaalikonsonantti — milloin klusiiliksi tai puristussupistumaksi, milloin peräti *h*-maiseksi selitettynä. Sen mukaisesti on jopa koulun alkeisopetuksessa saatettu ottaa koko asian käsittelyn pohjaksi tuo laryngaali, vaikka se todellisuudessa on loppukahdennuksen toteutusta marginaalisin, esiintyy vain eräillä murrealueilla ja sielläkin vain vokaalialkuisen, oikeammin lujalla alukkeella alkavan sanan edessä.) Penttilän kirjoituksesta huomaa, että hän on etsimässä nimeä vallan toiselle asialle, koko sille geminaatalle, joka loppukahdennusta-

pauksissa esiintyy (esim. *-t t-* lauseessa *tulet tänne*). Vrt. hänen sanoihinsa: »Termi loppukahdennus voidaan kyllä ymmärtää myös (ei lopun kahdennukseksi vaan) lopussa esiintyväksi kahdennukseksi, mutta jos kahdentuman paikkaa haluttaisiin pitää nimityksen perustana, olisi puhuttava *rajakahdennuksesta*, koska kysymyksessä olevaa geminaattaa [NB!] ei voi sanoa saneenloppuiseksi sen paremmin kuin saneenalkuiseksikaan.» Mikäpä tuossa, jos kyseiselle koko geminaatille tosiaan tarvittaisiin termimäistä nimitystä. *Kahdennus* olisi silloin muuten merkityksessä b, mikä periaatteessa on toki yhtä mahdollista kuin sen käyttö merkityksessä a. Mutta ainakin tähän mennessä nimeä lienee kaivattu vain geminaatan edelliselle komponentille, ja sehän on juuri (sanan) lopussa, jossa esiintyväksi kahdennukseksi Penttilänkin mukaan »termi loppukahdennus voidaan kyllä ymmärtää». Tarkoittamani *kahdennus* on tällöin merkityksessä a.

Penttilä itse ei päädy kuitenkaan *rajakahdennukseen* vaan *alkukahdennukseen*, siis vastoin käsitystään, että olisi puhuttava *rajakahdennuksesta* eikä *alkukahdennuksesta*, »koska kysymyksessä olevaa geminaattaa ei voi sanoa saneenloppuiseksi sen paremmin kuin saneenalkuiseksikaan». Tässä kohden hänen logiikkansa ei muutenkaan ole aivan selvää: kyseisen alkukahdennuksen vastakohta olisi hänen mukaansa se »loppukahdennus», joka tavataan esimerkissä *taivaallinen nautuus* (kai po. *taivaallinen autuus*). Tämän esimerkin geminaatta ei kuitenkaan perustu minkään morfoneemin lisäykseen kuten minun loppukahdennukseksi nimittämäni ilmiö, vaan kyseessä on automaattinen ilmiö, johon rinnastuvana »alkukahdennus»-tapauksena voitaisiin esittää pikemmin eräiden murteiden tyyppi *sekkait* 'se kai'. Mikään ei periaatteellisesti estäisi puhumasta »loppukahdennuksesta» (merkitys b) tyyppissä *taivaallinen autuus* ja »alkukahdennuksesta» (merkitys samoin b) tyyppissä *sekkait*, mutta näillekään il-

miöille ei kai tähän mennessä ole kaivattu erityistä termiä — en ole sitä tarvinnut ainakaan omassa tutkimustyössäni, jossa olen joutunut askartelemaan molempien ilmiöiden parissa.

Vielä toistaakseni: *loppukahdennus* = (tiettyjen sananmuotojen) lopussa esiintyvä (seuraavan alkukonsonantin) kahdennus (merkityksessä a). Samalla säilytetään edes jonkinvertainen yhteys varhempisiin termeihin *loppuhenkonen* ja *jäännöslopuke* — »alkuhenkosta» ja »jäännösalkuketta» ei kukaan ole sentään tohtinut ehdottaa. Kuinka mahdollon *alkukahdennus* olisi terminä, näkyy ehkä selvimmin, jos ajatellaan jouduttavan opettamaan koululaisille, että esim. sananmuotoihin *tule* ja *tietysti* kuuluu »alkukahdennus». Silloinhan olisi heti riennettävä selittämään, että vastoin odotuksia näiden sananmuotojen alussa ei olekaan mitään kahdennusta. Vrt. *alkuäänne*, *alkukirjain*, *alkutavu*, jotka tarkoittavat juuri sanan alussa olevaa äännettä, kirjainta, tavua.

Penttilän ounastelu, että tapauksissa *tee!* ja *en tee* toisaalta ja juomanimessä *tee* toisaalta voisi olla kvantiteettiero, olisi muuten merkittävä löytö, jos se pitäisi paikkansa. Silloinhan tulisi todistetuksi, että suomessa on ternaari kvantiteettioppositio (vrt. pronominiin *te*). Näyttää vain siltä, ettei tämäkään arvelu osu oikeaan. Kyllähän esim. tiuskaisu *tee!* ja levollisesti lausuttu juomanimi *tee* voivat ääntyä tavalla, jossa on havaittavissa kvantiteetin ja lisäksi vielä intensiteetin ja intonaation eroa. Mutta epäilemättä sama ero toteutuisi käänteisenä rauhallisessa kehotuksessa *tee!* 'gör' ja tiuskaisuissa *tee!* (esim. äkäinen asiakas kuhnustelevalle teen tarjoilijalle). Fonologista merkitystä ei tällaisella erolla ole.

Vielä muutama sana siitä, miksi pidän *jäännöslopuke*ta vähemmän osuvana terminä kuin ehdottamaani *loppukahdennus*ta. Penttilä on jo aivan oikein huomauttanut siitä, että tauon edessä ei »jäännöslopuke»-tapauksissa tavata mi-

tään fonologisesti merkitsevää foneettista lopuketta. Lisäisin tähän vain sen, että sitä ei tavata myöskään vokaalialkuisen sanan seuratussa; siinä asemassa murteittain esiintyvä (kahdentunut) laryngaaliklusiili tai laryngaalinen puristus-*supistuma* ei näet järjestelmän kokonaisuuden kannalta ole lopuke vaan seuraavan sanan lujan alukkeen kahdentuma. Ks. tarkemmin esitystäni Proto-Finnic Final Consonants I: 1 s. 245— ja Vir. 1964 s. 230 (samaa tapaan myös Hakulinen, SKRK 3. p. s. 44). Tämäkin ilmiö siis perimmältään kuuluu loppukahdennuksen alaan. — Vaikka kyseisessä asemassa oleva laryngaali parhain päin selitettäisiinkin »lopukkeeksi», tuntuu joka tapauksessa oudolta perustaa koko morfofoneemin nimitys tähän yksityiskohtaan, varsinkin kun *anna*[?] *olla* -tyyppinen ääntämys on yleiskielessä varmaan harvinaisempi kuin *anna olla*. Nimitystä *loppukahdennus* vastaan voidaan ehkä huomauttaa, ettei ole luontevaa antaa tällaista materiaaliseen edustukseen viittaavaa nimitystä morfofonee-

mille, joka toteutuu eräissä asemissa pelkkänä nollana. Samantapainen huomautus voidaan kohdistaa kuitenkin myös muihin tälle morfofoneemille esitettyihin nimityksiin. Käytännössä, varsinkin kouluopetuksessa, ei morfofoneemin käsitettä tietenkään tarvitse liikutella; riittää kun puhutaan yksityisistä konsonanttialkuista sanaa edeltävistä loppukahdennustapauksista. Juuri ne hän koko ilmiössä ovatkin olennaisia ja myös opetuksen kannalta tärkeimpiä.

TERHO ITKONEN

*

Suomen Akatemian kielilautakunta käsitteli tätä termikysymystä kokouksissaan helmi- ja maaliskuussa 1969. Lautakunta ei pitänyt prof. Penttilän ehdottamaa termiä *alkukahdennus* onnistuneena. Kysymyksen lautakunnan aiemmin suositaman *jäännöslopukkeen* ja viime aikoina käyttöön tulleen *loppukahdennuksen* paremmuudesta ei haluttu ottaa lopullista kantaa, vaan nämä kaksi nimitystä jätettiin toistaiseksi kilpailemaan keskenään.